

HIBÁZÁSOK ÉS HÁTTERÜK: APOR-KÓDEX

HAADER LEA

1. A Régi Magyar Kódexek sorozat következő köteteként az Apor-kódex lát napvilágot. Ez a kézirat sok és súlyos kérdést vet fel. A jelenlegi tanulmány műhelytanulmányként készült a kódex kezeivel kapcsolatos vitatott kérdések eldöntéséhez. A kezek számát az átirat többszöri ellenőrzése kapcsán született jegyzetanyag tanulságainak levonásával, a hibatípusok vallomásának segítségével határozza meg.

2. Az AporK.-et hagyományosan az ún. Huszita biblia három kódexe közé szokás sorolni. A kézirat jelenlegi állapotában egy három részből álló kolligátum, amely azonban korábban bizonyíthatóan több szövegegységet tartalmazott. A könyv első, a zsoltárfordításokat tartalmazó része az, ami helyesírási és nyelvi érvek alapján összekapcsolható a Bécsi és a Münchener kódexszel. A kéziratot kétirányú pusztulás is érte: egy belső és egy külső. Az egyikért a korabeli tinta a felelős, amely kimarta a papírt, a másikért a szándékos megcsonkítás. Ennek két módja is látható a kódexben: az egyik teljes szöveghiányt eredményezett, a másik némi szövegmaradékot hagyott maga után, mint például a mai kézirat elején levő 21 levél (42 lap) esetében, ahol is a lapok kitépésekor a felső sarkok megmenekültek. E csontok előtt viszont háromívnyi szövegből semmi sem maradt. A 188. és 189. lap között egy (esetleg több) komplett szövegegység, 24 levél van ollóval kivágva, de egyes levelek több helyen is hiányoznak.

3. A kézíraton munkálkodó kezek számáról igen különböznek a vélemények. Volf György három kezet tesz fel (1881: xxxv), Szabó Dénes a dupláját (Szabó 1942: xiv–xvi), mindketten az íráskép alapján. H. Bottyánffy Éva, aki csak a töredékes lapokkal (1–42) foglalkozott, írásszakértői vélemény alapján már ebben a részben is négy kezet különít el (H. Bottyánffy 1973: 76), aminek alapján viszont – a Szabó által megkülönböztetett kezekkel együtt – már nyolc scriptor munkáját kellene a kódexben feltenni. A láthatóan bizonytalannak tűnő paleográfiai szempont mellé ajánlatos tehát egyéb – nyelvi-pszicholingvisztikai – vizsgálatokat is elvégezni. Ezek közül egyik a hibázások megváltása, mert a hibák az *ahány fej – annyi kéz* alapon rávilágíthatnak a kezek közötti azonosságra, illetőleg különbségre. Valamilyen munkahipotézis-képszámra azonban előzetesen mindenképpen szükség van. Az erről való elképzelés akkor alakul ki, amikor az átiratot az eredetivel (jelen esetben először a digitalizált változattal, majd az eredetivel) összevetjük. Talán nem véletlen, hogy az általam javasolt kékszám Volf Györgyéhez áll közelebb, aki szintén készített átiratot, míg Szabó Dénes kiváló kiadása csak a kódex faksimiléjét adja. Az előzetes kékszámok megállapításakor bizonyos mértékig Szabó Dénes megállapításainak is igyekeztem teret adni.

A töredékes rész (első 42 lap) a hibatipológia szempontjából értékelhetetlen, a kezek számozásakor viszont nem hagyható figyelmen kívül. A töredékekben két kéz biztosan megkülönböztethető, közülük a második (a 37. laptól) már azonos a „fő” kézzel.

Kétséges lehet, hogy a töredékek 19. lapján kell-e új másolóval számolni. Ezen a lapon vékonyabb tollal nagyobb betűket és fellazultabb írást látni. Bottyánffy írásszakértője szerint ez a lap „nöies, ingadozó, beteges jellemű embertől származik” (H. Bottyánffy 1973: 76). Egy későbbi tanulmányában Szabó sem tartja lehetetlennek, hogy „a 19. lapon, amely előtt négy levél elveszett, még egy harmadik kéz jól kiírt, kurzívba átmenő írását is sejthetjük” (Szabó 1963: 339). A kezek számozásában ezt a különbséget mégsem érvényesítem a következők miatt: a töredékek első kezének betűformái meglehetősen változékonyak, a 19. lapon található minden betűforma megfelelője (vagy ahhoz nagyon hasonló) is megtalálható közöttük, de magán a 19. lapon az a néhány szótöredék is ugyanazon betűknek különféle alakjait mutatja fel (pl. g, y). A megbízható elkülönítéshez mindenképpen szükség lenne nyelvi fogódzók vallomására is, ehhez viszont a 19. lap néhány szótöredéke nem elégséges. Megjegyzendő, hogy nem ez lenne az egyetlen hely, ahol az első kéz írásképe változást mutatna: a 23. lapon egyszerre erősebben jobbra dől az írás. Sajnálatos, hogy éppen itt, a 19. lap előtt van nyolclapnyi hiány, amelynek esetleg perdöntő bizonyosságát nélkülöznünk kell. Így tehát – az íráskép bizonyos fokú eltérését nem tagadva – a 19. lapon mégsem veszek fel új kezet, és a töredékeket a 36. lapig egy kéznek tekintem. Ekkortól biztos a váltás, az írást a 37. laptól a második kéz folytatja, akinek munkája a 176. lapon ér véget. Volf a töredékekben egyáltalán nem lát kézváltást, ennek feltehetően az az oka, hogy – mivel a Nyelvelméltárban a töredékeket nem közölte – nem foglalkozott velük.

A kézfelosztás és a kódex szövegegységeinek viszonya:

lapszám¹	szövegegység tartalma	kéz
1–36 (töredék)	zsoltárok (30—150)	1.
37–42 (töredék)		2.
43–164		
165–176 közepe	zsolozsmához tartozó szövegek	
176 közepe–188	zsolozsmához tartozó szövegek	3.
189–198	„három jeles szolgáltatás”	4.
199–228	Anselmus-passió	3. (Szabó szerint 5. és 6.)

Mint látható, Szabó Dénes a 199–228-ig terjedő lapokon nem a harmadik kezet, hanem két újat (5. és 6.) lát, bár azt azért megállapítja, hogy nagyon hasonlítanak egymáshoz (1942: xv); l. később.

4. A következőkben a hibatipológia alapján vizsgálom meg az egyes kezeket. A hiba fogalmára másolt kéziratokban, a kategorizálásra és annak problémáira, valamint a hibázások hátterében álló agyi–nyelvi folyamatokra l. Haader 2014. A hibázásokat – természetesen – kezek szerint elkülönítve csoportosítom a szokott kategóriák szerint. Bár a

¹ Kétfajta számozás van használatban: a Volf-féle a Nyelvelméltárban, amely a töredéket nem veszi figyelembe (a kódex fakszimiléjén látható ceruzás foliálás is eszerint történt), ill. Szabó Dénesé, amely a töredéklapokat is beszámítja (+ 42). Itt az utóbbit követjük.

kódex összes hibáját feldolgoztam, csak a jellemzőbbeket mutatom be, a statisztikákba azonban természetesen minden hiba bele van foglalva.

Az első kézzel, amely csak a töredékek alapján vizsgálható, és a hibázások szempontjából értékelhetetlen, nem foglalkozom.

4.1. A második kéz (37–176)

Hibatípusainak összesítő táblázata:

kategória	adatszám	százalék
betűjavítás	63	44,4
betűbetoldás	10	7
szóbetoldás	3	2,1
lexémaváltoztatás	1	0,7
anticipáció	49	34,5
perszeveráció	12	8,5
vegyes	4	2,8
összesen	142	100

Mint a táblázatból látható, betűjavításból van a legtöbb, ezután pedig a sorrendi (elsősorban anticipációs) hibák javítása határozza meg a kezet.

A **betűjavításoknak** két fő indítéka van:

- Az illabiális→labiális ($e \rightarrow \ddot{o}$) változtatás, amelynek háttérében mindenképpen illabiális előzményszövegnek kellett állnia:

dȳczp̄ssegem (50/4; ezt a szót három ízben is érinti ugyanez a javítás),²
pr̄pkke (68/21). A betűjavításon belüli statisztikában ez a típus 30,7%-ot tesz ki.

- A grafémajegy elégtelen megkülönböztethetősége okozta javítások. Ezek közé tartoznak:

- az ún. „lábás” hibák, azaz az n és m betűk közötti tévesztések:

napon (150/6), *temploma* (172/15). Az $m \rightarrow n$ javítás a fordul elő gyakrabban.

- az ún. „fordulós” hibák, azaz az n és u betűk közötti tévesztések:

Dauidnak (63/23), *búnesok* (64/9) – mindkettő n -ből javítva.

- a $c \sim t \sim k$ betűk zavara, amely több elemből álló javításcsoport.

A grafémajegyek elégtelen megkülönböztetése itt már csak áttételesen áll fenn, és a szöveg régiségét igazolja: az effajta javítások egy korábbi állapot betűformáira és hangjelölésére mutatnak. A 13–14. század tájáról származó íráskor betűformáiban a c és a t

² Az adatok félkövérrel szedett részei a javított, beszúrt, anticipált stb. egységek.

alakja közel állt egymáshoz, így másoláskor gyakran történt félreolvasás. A *c* ekkor döntően a [k] fonéma megjelenítője volt (szóvégi helyzetben jóval tovább, mint egyéb pozíciókban), majd a tévesztések „öröklődtek” az új fonéma–graféma megfelelésre is. E folyamatok lenyomatai az alábbi javítások:

c→*t*: *hailatik* (108/17);

c→*k*: *Enekletek* (101/6; elavultnak tekinthette a hangjelölést);

k→*t*: *ehet zenieggének* (46/3);

t→*k*: *vizeknek* (61/11).

▪ A betűjavítások egyéb esetei közül még egy hangjelöléssel összefüggőt érdemes kiemelni: *i*→*y*: *fëjzeuel* (70/17).

Ez a korrekció szintén az előzményszöveg régebbi voltát bizonyítja, akárcsak az előbb bemutatott *c*→*k* javítás. Az [i] és [j] megjelenítője ennél a kéznél még döntően az *i* (akárcsak a Huszita biblia másik kódexeiben), miközben a kor hangjelölésdivata már az *y*-t látszik előnyben részesíteni. Az Apor-kódex többi keze már azt is alkalmazza. Mindkét javítás a későbbi gyakorlatot érvényesíti, afelé mutat.

A betoldások sem számukban sem jellegükben nem jelentősek.

A **betűbetoldások** legfőbb indítéka ennél a kéznél a kifejejtés, amelyre bizonyos tényezők hajlamosíthatnak. Ilyen például a szóban már előforduló azonos betű: *títkia* (174/16); vagy ha laphatár következik, mint a következő két betű kihagyásakor: *toredelmezoket* (115/1).

Egyes esetekben talán morfológiai jellegű változtatási szándék is feltehető (pl. igeidőé, névszóragé), de továbbra is fennállhat az egyszerű kifejejtés is: *zerettem* (131/9; két sorral feljebb *zeretem* áll). A KulcsK.-ben (307) mindkettő múlt idő, a KeszthK.-ben (332) az első múlt, a második jelen – ez lehet változtatási szándék is. A *teuen mvuelkedeteket sok vizekben* (119/23) adatban a KeszthK. 296 és KulcsK. 268: *vjzekbe* helye alapján a betoldás inkább kifejejtést valószínűsít. Rag kitétele mutató névmási birtokos esetén: *azoknak tetelekre* (107/22) – itt a KeszthK. 272 és a KulcsK. 249 párhuzamai más szerkesztésmódot használnak: *öket beteljesíteni*.

A **szóbetoldások** néhány esete között figyelemre méltó egy névelőbetoldás, azért is, mert a betoldott névelő alakja idézi a Huszita biblia egyéb kódexeinek névelőhasználati szokásait:

es a hamissagnak fia (88/11).

A javítások második legnépesebb csoportja **anticipáció** miatt történik. Hogy mit anticipál a scriptor, az szemmozgásának ütemével is összefügg. A második kéznél ez így alakul:

anticipáció mértéke	adatszám	példa
első betű	11	<i>tanosagidba</i> (132/6; az <i>a</i> <i>n</i> -ből javított betű)
második betű	15	<i>egiptombol</i> (59/11; <i>p</i> -ből)
harmadik betű	6	<i>fogatkoztanak</i> (60/7; <i>z</i> -ből)
távolabbi	13	<i>mond minden</i> (118/1; <i>e</i> -ből)
tagolójelé	4	1. lejjebb

A harmadik betűt anticipáló többszöri *sortar*→*soltar* javítás speciálisan e kézirat-hoz (kézhez) kapcsolható: javítva 158/9, 164/8, javítatlanul 103/3. A TESz. és az EWUng. a *sortar* alakot innen, az AporK.-ből veszi fel alakváltozatként, máshonnan nem ismeretes.

Ugyancsak a kódex sajátosságai közé tartozik a tagolójel anticipációja. A tagolásnak a zsolnározásban fontos szerepe volt, a különféle kéziratok (feltehetően előzmény-mintáik alapján is) különféle megoldást választottak ennek érzékeltetésére. Az AporK. – ellentétben a Keszthelyi és a Kulcsár-kódexszel – a zsolnáverseket folyamatosan írja, nem kezdi versenként új sorban, hanem az elkülönítést tagolási hierarchiával oldja meg. Az új verseket virgulával, a zsolnávers osztatát kettősponttal (esetenként egy-egy altagolást középhelyzetű ponttal) jelöl. Ezt a „rendszer” – amely olykor-olykor azért megbicsaklik – sérti meg a scriptor néhány anticipált írásjellel. Javításkor a tévesen kitért írásjelre írja rá a soron következő betűt:

o es tellessege : *orolnek* (99/14; az *o* névmás kettősponttra van írva, vö. még 125/8), *vizek* / *Te* (108/19; a *v* betű a virgulára került). Esetenként töröl is tévesen kitért tagoló kettőspontot: pl. 123/21.

A **perszeveráció** lényegesen ritkább e kéz gyakorlatában.

perszeveráció mértéke	adatszám	példa
első betű	0	
második betű	3	<i>nemzetekben</i> (125/17; az <i>m</i> <i>n</i> -ből javított betű)
harmadik betű	1	<i>orzaglot</i> (99/22; <i>a</i> -ből)
távolabbi	7	<i>zemeddel</i> (154/2; <i>z</i> -ből)

Következtetések a második kéz javításaival (és javítatlanságaival) kapcsolatban.

A scriptorra nézve: Szabó biztos kézre valló, fegyelmezett, energikus, rideg barátgót férfíírásnak tartja ezt a kezet (Szabó 1942: XIV). Az írás csakugyan energikus, szép egyenletes basztarda, gyakorlott másolóra vall, feltehetően valóban férfikéz (bár Ráskay Leáról is állították már ezt; vö. Horvát: 1835: 111–112). Egyes javításokban bizonyos rögzültség látszik, amelyeknek oka egyaránt lehet egy saját, többször elkövetett ugyanazon hiba, de lehet esetleg öröklött hibák észrevétele is. Ilyennek látszik a *sortar*→*soltar*. Az anticipációs hibák nagy száma jó tempójú másolásra szokott utalni. Az írásképp ez támogatja is.

A szövegre nézve: Nehéz kérdésnek látszik az illabiális-labiális javítások viszonylag erős képviselése, főleg a Huszita biblia másik két kódexéhez képest, amelyekkel az AporK.-nek ez a része biztosan összekapcsolható. A *dicsőség*, ez a gyakran előforduló szó se a Bécsi, se a MünchK.-ben **egyetlen** esetben sem jelenik meg illabiálisan, az AporK. második kezénél viszont az említett három javított eset mellett maradt még legalább tíz *dicsőség* is, bár azért ebben a kéziratban is a labiálisok vannak túlsúlyban (vö. Jakab–Kiss 1997: 40–41). A másik két kódex abszolút egységessége mellett az AporK. e részének állapotát csak az magyarázhatja, hogy a többszörös másolás során a szöveg egy vagy több „illabiális kézbe” is került.

Ugyancsak nem hagyható figyelmen kívül, hogy a töredékek első része (a 36. lapig) illabiális jellegű, többjegyű mellékletlen helyesírású, míg a második kéz ezzel éppen ellentétesen labiális jellegű és egyjegyű mellékjeles helyesírású. Szabó Dénes úgy véli, hogy a két másoló egyetlen forrásból dolgozott, eredetjük (huszita) mellékjeles helyesírású labializáló szöveg volt. Az első kéz által másolt rész illabiális, mellékjeltelen voltát a scriptori attitűd számlájára írja: a töredékek első kezének másolója átalakította a szöveget a saját helyesírására (Szabó 1963). H. Bottyánfy viszont ezzel ellentétes véleményen van: jelentésbeli eltérésekkel bizonyítja, hogy a töredékes és az ép rész (értsd: az első és második kéz munkája) két forrásra megy vissza. A végleges állásfoglaláshoz túl kevés az első kéztől maradt szöveg, de a második kéz javításai Szabó elképzelését éppen nem látszanak támogatni. Továbbá a két scriptor íráskultúrájáról alkotható kép alapján sem könnyű az első kézről ilyen tudatos és konzekvens másolói magatartást feltenni.

A második kéz által írt részben igen sok a nyilvánvaló, de javítatlan hiba, ami részben egyfajta mechanikus másolásra utal, részben pedig az előzményszöveg romlottságát valószínűsíti. A jelentékeny szövegromlást a szövegnek a vallásos gyakorlatban betöltött használati értéke idézhette elő: a sokszor másolt szakrális szövegek sorsa ez. Gyakoriak a javítatlan „fordulós”: *bűnné* (123/1), „lábás”: *zeredam valo* (95/17) vagy egyéb hibák: *sinat* (47/11; helyesen: *siriat*). Volf – bizonyítandó, hogy a szöveg másolat – egész listát sorol fel a javítatlan hibákból (Volf 1881: xxxix).

A második kéz által másolt már nem zsoltár- (de zsolozsma)szövegben egyes javítatlan helyek több forrás (szövegváltozat) együttes jelenlétét valószínűsítik. Ilyen az *Akihlettol* szóalak (171/13) is a *Veni redemptor gentium* himnusz szövegében. Ebben a szövegvelegben nagy valószínűséggel két forrásszöveg megoldása találkozott össze: az *akarát* és az *ihlet*. Ilyesfajta jelenség más kódexben sem ismeretlen. A *Magnificat*nak például két alapváltozata ismeretes, egyik *magasztal*, *felmagasztal*-lal, a másik *nagyítal* adja vissza a *magnifico* igét. A CornK. (51v) a <Na>-val indít, majd törli a szótagot³, és a *Magasztagya* kezdetű szövegvariánst választja. (Amúgy az AporK.-ben mindkét *Magnificat*-változat megtalálható, a második kéz a *Magasztal*, a harmadik – mindössze 8 lappal később – a *Nagyít* típusút másolja a kódexbe.) Ugyancsak forráskeveredés eredménye lehet a *Vexilla regis* himnusz egy helye is: a *kereztnek titk zenth fege* (173/23), amely a *titka* és a *sentsége* keveredésével – és az *s f*-nek való félreolvasásával keletkezhetett.

Több helyen maradtak a szövegben latin szavak, mert nem sikerült jól lefordítani: *Mielot ertenek* [!] *tj tywýssetek a ramnust* (45/3) ~ *Minck elette ereztenenek / thý*

³ A scriptorok által törölt egységek jelzése: <...>.

thwüskethek agath bogath (KeszthK. 145/10–11), a mai fordításban: *Mielőtt még termést hozhatna a cserje*.

Egykori közös (nem közvetlen) előzményszöveg hibájára engednek következtetni az AporK. *ha<i>lalokban* (68/7) és a KeszthK. *<haḡ> halalokra* (181/17) javításai.

Az AporK.-nek a zsolttárok szövegében megfigyelhető sok apró hangjelölési, morfológiai sajátossága a Huszita biblia két másik kódexéhez illeszkedik. Szinte elvágólagosan mutatja az eredeti közös minta határát (és hatását) a *kedeg* kötőszó esete. A második kéz az összes zsolttárhelyen a másik két kódexből is ismert rövidítést alkalmazza (*ke:*), de ugyanő a már nem bibliai szövegben (Symbolum Athanasii) azonnal átvált, megszűnik a rövidített változat, a kötőszó alakja itt a *keged* (165/23).

4.2. A **harmadik** kéz (176/13–188 és 199–228)

A két szövegrészt – ahogy a táblázatban jeleztem – Volffal összhangban én egy kéz munkájának tekintem, Szabó Dénes viszont három másolónak tulajdonítja az alábbi felosztás szerint:

harmadik kéz: (176/13–188);

ötödik kéz: (199–222/4);

hatodik kéz (222/5–228).

A harmadik kezet így jellemzi: „írása rideg, kiforrott, következetes; néha megremegő vonásaiból idősebb kézre lehet következtetni”. Más kolostori iskola képviselőjének tartja, mint az előző kezet. (Ebben, valamint a másoló idősebb voltában feltehetően igaza van.) Az általa ötödiknek nevezett kézről azt állítja, hogy betűi „formájukban hasonlítanak a harmadik kéz betűihez, de [...] íráshibái gyakorlatlan íróra vallanak”. Végül a hatodik kézről: „A betűk formájukban nagyon hasonlítanak az előző kéz betűihez”, a különbség egyes betűformákban, tintaszínben, rubrumozásban érhető tetten.

Szabó feltételezése: „Kétségtelen, hogy e három írás formákban közel áll egymáshoz, viszonyukat azonban inkább a tanító – tanítványok viszonyával jellemezhetnők.”

Végül az írások vizsgálatát a következő, részletesebb indoklással alá nem támasztott megjegyzéssel zárja: „Mind a hat kéz meglétét különben helyesírási és nyelvi tények bizonyítják” (Szabó 1942: xv–xvi).

Szabó kéz-elkülönítési érvrendszere (amely íráshibákra is hivatkozik) különösen aktuálissá teszi a tévesztések-javítások rendszerszerű vizsgálatát. A következőkben a saját felosztásom szerint – de részben a Szabó által képviseltnek is teret adva –, két csoportban tárgyalom e kéz hibázásait:

III/1: 176/13–188 és

III/2: 199–228; ebben Szabó ötödik és hatodik keze van összevonva.

A szövegdarabok nagysága természetesen jóval kisebb az előző kéznél, ezért az „adatszám”, a javított helyek száma is kevesebb.

III./1. (176/13–188)

Ez a rész még továbbra is a zsolozsmához tartozó szövegeket tartalmaz. Valószínűleg ezen a ponton és ezzel a kézváltással lehet a kódex történetében fordulattal számolni. A második kéz ugyanis a zsolttár- és egyéb zsolozsmaszövegek másolásának

végeztével nem csak egyszerűen abbahagyja a munkáját, hanem tudatosan le is zárja: *Amen Oh felseges vr Isten segel mvníket amen* (176/11–12) – ami szándékában befejezett egészset sejtet. Az a tény, hogy az őt követő harmadik kéz az írást ugyanazon az oldalon folytatva egyszer már megtalálható zsolozsmaszövegeket (*Te Deum, Magnificat, Benedictus, Nunc dimittis*) ismételi meg, ám az eddigiektől eltérő szövegváltozatokban, más helyesírási rendszerben és más (nem papírkárosító) tintával, arra enged következtetni, hogy a régebbi pszalterium más használókhoz kerülhetett, olyanokhoz, akiknek a zsolozsmához tartozó (főleg újszövetségi) kantikumok a feltalált szövegváltozatban és helyesírással nem feleltek meg, mert más volt kolostorukban az úzus. Jó okkal lehet felténni, hogy a kódexnek a 176. lap közepétől kezdődő szövegei az előző résztől eltérő helyen (és időben) íródtak.⁴

A III./1. rész hibázásainak összesítése

kategória	adatszám	százalék
betűjavítás	1	2,4
betűbetoldás	3	7,1
szóbetoldás	1	2,4
anticipáció	23	54,8
perszeveráció	4	9,5
anticipáció vagy perszeveráció	8	19,0
egyéb	2	4,8
összesen	42	100

A nem sorrendi hibából származó betűjavítás ennél a kéznél nem játszik szerepet.

Betűbetoldás kifejejtés miatt:

zegyenlyek (180/3), *Harmatok* (180/20; az *r* rubrummal való interlineáris betoldás).

A javított esetek száma nem magas, a javítatlan betűkihagyások azonban igen jellemzőek (l. később).

Szóbetoldás:

zekereth ees ew seregeth (184/22).

⁴ Egészen frissen sikerült ezt a harmadik kezét a LányiK.(1519) első kezével azonosítanom. Ez egyrészt megerősíti, hogy az AporK.-nek ez a része a 16. sz. elején íródott, másrészt – itt nem részletezhető érvrendszer alapján – valószínűsíti, hogy a harmadik (és valószínűleg a negyedik) scriptor is a Nyulak szigeti férfi premontrai kolostorban dolgozott.

Anticipáció

anticipáció mértéke	adatszám	példa
első betű	10	<i>vr_nak</i> (181/8; <i>n</i> -ből)
második betű	6	<i>ganeybol</i> (184/5; <i>l</i> -ből)
harmadik betű	2	<i>tengernek</i> (185/6; <i>r</i> -ből)
távolabbi	5	<i>Vram ky</i> (185/11; az <i>Vr</i> rubrummal <i>ky</i> -ből)

Bizonyos tévesztéseken rögzültség látszik: *mj<n>kēt* (185/3). Ez a *minket*→*mi-ként* javítás egy adott helyet követő harmadik betű anticipálásának korrekciója. Ugyanez a hiba azonban javítatlanul is előfordul: *Mjnketh zolt erektewl fogwan* (177/24).

Távolabbi helyek előrehozását indukálhatta azonos szekvencia: *ystennek jogyara j̄wlz attyanak d̄yhesegeben <zamlaltassal>* (179/14; a 18. sorban: *D̄yhesegben zamlaltassal te zentiddel*).

A **perszeveráció** kevésbé van képviselve (összesen 4 adat):

Menjen be rothadas (187/23; *e*-ből, az adott helyet közvetlenül megelőző betű megismétlése), *hywato* (178/11; *a*-ből, az adott helyet követő második betű megismétlése).

Főként olyan esetekben, ha a javítás környezetében korábban és későbbben is jelen van az indukáló elem, eldönthetetlen, hogy anticipáció vagy perszeveráció történt. Leggyakrabban az *a* és *e* betűket szokta érinteni. Mivel az anticipáció a gyakoribb oka a tévesztésnek, ennek lehet nagyobb valószínűsége, de egyértelműen kimondani mégsem lehet:

teljese (179/1; *e*-ből), *nylaydnak* (187/10; *y*-ből).

Egyéb:

két törléses javítás a töltípusokat érinti (a toldalékolás révén hangzóhiányossá váló tövet érvényesíti): *j̄az<o>lokban* (188/5), *lakodal<o>madban* (185/16-17).

III./2. (157—186: Anzelm-passió)

kategória	adatszám	százalék
betűjavítás	1	3
betű- és szórészbetoldás	9	27,2
szóbetoldás	4	12,1
anticipáció	12	36,4
perszeveráció	2	6,1
anticipáció vagy perszeveráció	2	6,1
egyéb	3	9,1
összesen	33	100

A betűjavítás ebben a részben sem játszik szerepet.

Betűbetoldás:

wagÿok (207/6), *edes ziz maria* 209/11 és 217/7; kétszer ugyanaz a hiba), *emberhez* (226/12), *dolgod* (226/11; rubrumos betoldás, esetleg a normatívabb változat előnyben részesítése).

Szórészbetoldás:

the akarodh en zent Atÿam (205/12), betoldás sorvégre, de tévesen: *Mongÿad | ad en nekem* (200/11-12).

Szóbetoldás:

Az *en fÿam* (222/6; sorvégre), *Iaÿ en zeretew fÿÿ* | *Iesus* (215/4; sorvégre), *es az en edes fÿam* (202/14, a két szónyi betoldást tartalmazó egész sort anticipálta a scriptor, amelyet aztán jelekkel utalt a megfelelő helyre; esetleg alapszövegbeli zavar is szóba jöhet), *fezeych megh fezeych meg ewtet* (222/2). Megjegyzendő, hogy a négy szóbetoldás közül három az *én fiam* szerkezet valamelyik elemét érinti.

A leggyakoribb tévesztés az **anticipáció**:

anticipáció mértéke	adatszám	példa
első betű	8	<i>bewlch</i> (218/11; l-ből)
harmadik betű	2	<i>kezelgeth</i> (206/7; g-ből)
távolabbi	2	<i>eles</i> <i>Tewre</i> (220/14–221/1; r-ből, köztük most laphatár, de az előzményszövegben nyilván nem volt)

A **perszeverációs** hibák nem jelentősek.

A 203. lap 6. sorában a sorvégen tévesen megismételte a sor elején álló szót (*zerenth*), majd törölte, és a *lelke*meth szórészt erre a javított területre írta.

Az anticipációnak vagy perszeverációnak is értékelhető hibákra ugyanaz vonatkozik, mint az előző rész esetében, de mindössze két adat fordul elő, pl. *tewÿsknel* (227/12; e-ből).

Egyéb:

E.kewessel (214/2; az s helyén csak egy pont van, mintha nem értette volna, amit ír). Téves javítás által változtatta hibássá a szót: *fÿaÿamnak* (217/1; m-ből javítva).

Kiemelendők e részben a rögzült tévesztések: pl. az *édes* utolsó betűjének lefelejtése, az ugyanazon szerkezettel kapcsolatos hibák (vö. *az én fiam*) vagy a sorvégek szerepe a szótagkifejejtésnél.

Összehasonlítás a harmadik kéz két részletének hibázásai között:

kategória	első részlet (százalékban)	második részlet (százalékban)
betűjavítás	2,4	3
betűbetoldás	7,1	27,2
szóbetoldás	2,4	12,1
anticipáció	54,8	36,4
perszeveráció	9,5	6,1
anticipáció vagy perszeveráció	19,0	6,1
egyéb	4,8	9,1
összesen	100	100

A két részlet között aránybeli azonosságok és különbségek egyaránt találhatók.

Azonosságok:

A nem sorrendi hibából adódó betűjavítás mindkettőben elhanyagolható; a sorrendi hibák nagy arányban vannak képviselve; új kategória nem merül fel.

Különbségek:

Az elkövetés arányainak módosulásában vannak: a második részletben a sorrendi hibák aránya csökken, a betoldások aránya viszont jelentősen emelkedik.

Mindezekon kívül két igen erős összekötő kapocs állapítható meg. Az egyik technikai jellegű, és a javítások módjára vonatkozik. Ez mindkét részben ugyanazt a gyakorlatot mutatja: nagyobb hibás terület eltüntetésekor esztétikai szempontokat nélkülöző törlés (vízzel, mázolóssal), majd a törölt terület felülírása: az első részletben inkább rubrummal (182/3–4–5, 186/24); a második részben a folyóírás tintájával (203/6).

Jelentősebb ennél a javítatlan helyek vallomása. Az ómagyar kort vizsgáló hibatipológia ugyan ezekkel elvszerűen nem foglalkozik, ebben az esetben azonban lehetetlen őket figyelmen kívül hagyni.

Felesleges betűk:

a III/1. részben:

segeleýjed (179/16), *zamalaltassal* (179/18), *Alagýatok* (180/22), *ezetendemnek* (182/14);

a III/2. részben:

enllensegemtwl (203/7), *zernynen* (216/7-8), *Aneselmws* (218/7), *kegyetelen-seegenek* (227/1).

Hiányzó betűk:

a III/1. részben:

remerkttewnk (180/2), *nep-|dnek* (180/8-9), *nýawalýst* (184/5), *embet* (184/21), *That* (185/19), *Legýenek* (185/23), *ff-|ldnek* (187/5-6), *nýmodod* (187/12), *ýdwssegere* (187/14);

a III/2. részben:

lew (216/12 – *lön*), *pter* (217/3), *jw̄tan* (217/10 – *jutván*), *pr̄dikallotwala* (221/10), **that** (221/13), *Flele* (222/6), *wlna* (222/9), *wla* (226/1), *ka-|j̄valnak* (226/7-8 – *kajá|tnak*).

Többsöt és hiány egyidejűleg: *j̄ragamaz̄y* (179/25).

Ugyanazon téves alakok:

a III/1. részben: **Nen** (183/8),

a III/2. részben: **Nen** (háromszor is: 200/7, 206/6, 207/12).

Mindezek alapján úgy gondolom, meggyőző, hogy a „fej” azonos, tehát a kéznek is azonosnak kell lennie. Írásképek különbségeire egyazon másoló munkájában több példát is fel lehet hozni, mert az írás időben és hangulat szerint is képes változni; vö. a TihK. és KazK. azonos kezét, vagy Ráskay Lea kezdeti és késői írásait. A Szabó által regisztrált különbségek esetleg időbeli különbségek lehetnek.⁵

A harmadik kéz második része, Szent Anzelm passiódialógusa, különálló íven, a 199. lapon kezdődik, és befejezetlenül a 228. lapon végződik. Teljesen függetlenül keletkezhetett az első résztől, majd később egybekötötték. De az Anzelm-passió közben, a 227. lapon is van egy nem elhanyagolható cezúra (Szabó itt nem vesz fel új kezdet, ezért még inkább érthetetlen, hogy a szemre jóval kevésbé eltérő 222/5-ön miért). E lap első két és fél sora biztosan máskor keletkezett, mint a többi. A passió szövege a kódex legutolsó lapján is nyilván úgy maradt félbe, hogy a scriptor csak abbahagyta, de folytatni akarta. Ez valamiért már nem sikerült, viszont hiányzó betű ezen az utolsó lapon is van.

Nem volt célkitűzése ennek a tanulmánynak, hogy egyéb nyelvi tényezőket is figyelembe vegyen, de a Szabó által különválasztott három kéz a sorvégi elválasztás szempontjából abszolút egységesen – a szótagolási elvet teljesen figyelmen kívül hagyva – viselkedik.

4.3. A negyedik kéz (189—198)

Hibajavításainak összesítő táblázata:

kategória	adatszám	százalék
betűjavítás	5	14,7
betűbetoldás	5	14,7
szótagbetoldás	1	2,9
szóbetoldás	7	20,6
anticipáció	4	11,8
perszeveráció	5	14,7
szövegformálás	3	8,8
egyéb	4	11,8
összesen	34	100

⁵ E kéznek a LányiK.-be írt 186 lapnyi szövegében szintén feltűnnek az írásképmódosításai, bizonyos hullámzása.

A mindössze kilenc és fél lapnyi szöveg egy ívfűzet második lapján kezdődik, tartalma az ún. „három jeles szolgáltatás”, amely liturgikus előírások pontos felsorolása a kolostor elhunyt tagjairól, jötevőiről, alapítójáról való évi megemlékezések végzéséhez. E rész egyfajta párhuzama megtalálható a LányiK. 304–313. lapján. Előtte három (négy-négy levélpárból álló) ívfűzet, azaz kb. 50 lap ollóval ki van vágva. Egy, a fűzésben megmaradt levélcsonton látható még néhány betűmaradvány, amelynek tintaszíne és jellege megengedi, hogy feltegyük: a negyedik kéz a kivágott részen is dolgozott. A három jeles szolgáltatás írása a többi kezektől eltérően nem basztarda, hanem textuális jellegű. Az írástípus-választást feltehetően a tartalom is befolyásolta. Az írás jellege több helyen megnehezíti az olvasat kialakítását: az *n*-ek és *u*-k gyakran elemekre nyílnak szét, a *de*, *bo*, *ho* betűkapcsolatok többször egy közös szárban összeragadnak. A két hosszú *s* felül hurokban kapaszkodik össze, harapófogóra emlékeztető formát alkotva (pl. 192/20, 194/2, 14, 15) Hasonló felső hurok, de nem középen, hanem az összekapcsolt [-ek jobb oldalán a harmadik kéznél is többször előfordul, feltehetően közös iskolára utalva. Szabó jellegzetes apácáírásnak tartja (1942: xv), ez azonban korántsem biztos, sőt inkább valószínűtlen. A hibák eloszlása egyenetlen: egyes lapokon halmozódnak a javítások, mint például a 194. lapon, amelyen a hibák egynegyede van. De maguk a korrekciók is eléggé eltérnek a többi kezektől.

A **betűjavítások** hangjelölési okokkal magyarázhatók. Ilyenek az *i*→*y*, a *k*→*c* vagy az *s*→*z* változtatások. Ez a kéz a szokásosnál jóval nagyobb arányban használja a néma *h*-t (még kettősbetűkben is: *Athjank*; 194/20). A **betűbetoldások** öt adatából kettő ilyen: *zolghalthathyk* (195/20, egy szóban két helyen). Szintén egyéni jellegzetesség az *i*, *j* funkciójú aposztróf utólagos beírása rubrummal: *le”end* (193/18; (használatára vö. *eleuac”okoron*; 194/8, *visithac”o*; 189/5).

A **szóbetoldás** a kifejejtéses eseteken kívül (pl. *atyafjak*; 192/3) főleg a szöveg tagolását és rendezését szolgálja. A betoldások között több rubrummal írt, ilyen funkciójú korrekció van: *harmad* (195/16), *veghe wağon* (198/11; a szöveg lezárására)

A sorrendi hibák nem játszanak túl nagy szerepet, a perszeverációra való hajlam kicsit erősebb, mint az anticipációra.

Anticipáció:

et ne nos <o> mynth feljwł megh wağhon / oro (198/1 – esetleg közben elhatárolt betoldás az ok)

Perszeveráció:

egh zeghennek annj preuenda adathjk mynth egh <zeghennek> athjafjwnak (194/13)

A javítások egy része esetleges **szövegformálásra** utalhat:

Mjnd azokerth akjk <zerzethwnkbe ayanlothak maghokath es azokerth akyk «zerzethwnknek» ymadsaghwnkban kezdetthwl> zerzethwnknek walamj jowal wolthanak wolna «es» zerzethwnknek ymadsaghaban ayanlothth maghokath (196/1–7 – betoldás,⁶ történés, anticipáció)

⁶ A scriptor betoldását «...» jelek jelzik.

A szövegalakító tevékenységhez párhuzamnak kínálkozik a LányiK. megfelelőjében az alábbi rész: *A kyk walamy yowal wotak az zerzethnek* (304).

További nyomok a szövegalakításra: *mynth az keeth elso<ben> zolgalthathasban* (196/12), de ide tartozhat esetleg a feljebb bemutatott anticipáció (198/1) is.

5. Összegzés. A hibatípusok vallomása az eddigi bizonytalanságoknak véget vetve egyértelművé teszi az AporK. kezeinek számát. A kódex négy kéz írása (a töredékek 19. lapjának megoldhatatlan problémáját most félretéve), amelyből a harmadik és a negyedik későbbi, a 16. század elején dolgozó scriptoroké. A jelenlegi harmadik kezet Szabó három másolónak tartotta (3., 5. és 6. kéznek), ezt azonban a hibatipológia (és tegyük hozzá a szövegi elválasztás rendszere is) teljes bizonyossággal egynek azonosítja. A harmadik és negyedik kéz biztosan premontrei, és a kéziratnak ezen része – a harmadik kéznek a LányiK. első kezével való azonossága miatt – valószínűsíthetően a szigeti férfi premontrei kolostorban íródott – de apácák számára.

IRODALOM

- F. Romhányi Beatrix 2000: *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*, Pytheas.
- H. Bottyánfy Éva 1973: Adalékok az Apor-kódex töredékeinek jelentéséhez, *Magyar Nyelv* **69**, 75–78.
- Haader Lea 2014: A kritikai forráskiadások egy hozadékáról. Elvi megfontolások egy ómagyar hibatipológiához, in Laczkó Krisztina–Tátrai Szilárd szerk.: *Elmélet és módszer. Nyelvészeti tanulmányok*, Budapest, Eötvös Collegium, 87–103.
- Haader Lea – Papp Zsuzsanna 1999: *Kulcsár-kódex 1539*, Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete, 33–36.
- Horvát István 1835: A Magyar Nyelv régi Maradványairól, *Tudományos Gyűjtemény* XIX.
- Huszár Ágnes 2005: *A gondolattól a szóig. A beszéd folyamata a nyelvbötlések tükrében*, Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- Jakab László–Kiss Antal 1997: *Az Apor-kódex ábécérendes adattára*, Debrecen, KLTE Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- Kertész Balázs 2009: Bécsi Kódex, in Madas Edit szerk.: „*Látjátok feleim...*” *Magyar nyelvemlékek a kezdetektől Kertész a 16. század elejéig*, Budapest, OSzK, 256–257.
- Kertész Balázs 2009a: Münchener kódex, in Madas Edit szerk.: „*Látjátok feleim...*” *Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig*, Budapest, OSzK, 258–259.
- Madas Edit 2009: Apor-kódex, in Madas Edit szerk.: „*Látjátok feleim...*” *Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig*, Budapest, OSzK, 261.
- Molnár József–Simon Györgyi 1976: *Magyar nyelvemlékek*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- Rajslí Ilona 1996: *Az Apor-kódex szótára*, Budapest.

Szabó Dénes 1942: *Apor-kódex* (Codices Hungarici II.), Kolozsvár.

Szabó Dénes 1963: Az Apor-kódex zsolnártörédei, *Nyelvtudományi Értekezések* 40 sz. Akadémiai Kiadó, Budapest, 339–344.

Volf György 1881: *Nyelvmléktár VIII*, A M. T. Akadémia Könyvkiadó Hivatala, Budapest. XXXIV–XXXIX.